

AUGUSZTINOVICS MÁRIA

Népeség, foglalkoztatottság, nyugdíj

A nyugdíjrendszerek jövőjéért, a majdani idősök nyugdíjáért sokan aggódnak, néha még „összeomlással” is ijesztgetnek. Általában a demográfiai „bombát”, a népesség öregedését okolják, és gyakran üdvözítő megoldásként tüntetik fel a nyugdíjprivatizációt. A cikk azt kívánja bizonyítani, hogy ezek a tényezők alárendelt jelentőségűek; ezzel szemben az igazi, nagy kihívást a *foglalkoztatottság alacsony színvonala* jelenti. A következtetés az, hogy az időskori jövedelembiztonság egész rendszerét újra kell gondolni.*

Journal of Economic Literature (JEL) kód: J21, J26.

Népeség

A népesedéssel kapcsolatos, néha a pánikkeltésig is elmenő aggodalmak elsősorban a népesség jelen és jövőbeli természetes fogyására és öregedésére vonatkoznak. A józan megítéléshez érdemes a múltat is figyelembe venni, mindezt hosszabb történeti perspektívában tekinteni.

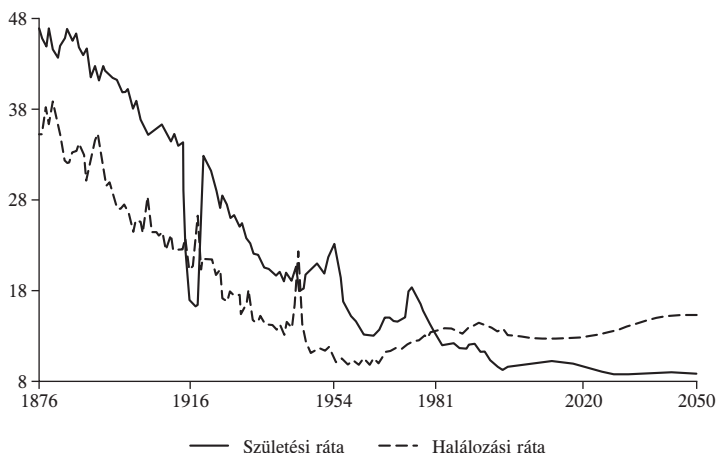
Demográfiai átmenetnek vagy *demográfiai forradalomnak* nevezik azt a folyamatot, amelynek során az emberiség áttérőben van egy történelmileg vadonatúj demográfiai rezsimre: az *emberi életpálya átlagos tartama sohasem látott mértékben meghosszabbodik*, a közel egyensúlyi halálozási és születési ráta pedig ennek megfelelően a korábbi 40-50 ezrelék körüliről 8-10 ezrelékre, talán még alacsonyabbra süllyed. Ez a folyamat a 18. században Észak- és Nyugat-Európában kezdődött, azután fokozatosan áterjedt a „fehér ember” egész világára, majd a 20. század második felében elérte a fejlődőnek nevezett országokat, földrészeket is (McEvedy–Jones [1978]). A demográfiai átmenet természetesen megrázkódtatásokkal jár, de egészében mégis az emberiség egyik legnagyobb, legmesszebbre ható vívmánya, hiszen azon alapszik, hogy az ember – történelmében először – már nem csak a termékenységet, hanem a halandóságot is képes befolyásolni.

A halandóság legátfogóbb mérőszáma a *születéskor várható átlagos élettartam*. Ez Magyarországon¹ a 19. század első felében 25 év körül lehetett (Hablicsek [1991]), 1900-

* A cikk alapjául szolgáló kutatást az OTKA T 037353 számú pályázata támogatta. Munka közben sokat segített *Hablicsek László, Köllő János, Réti János* és *Simonovits András* – köszönettel tartozom nekik. Az esetleges hibákért természetesen a szerző felelős.

¹ Itt és a továbbiakban az adatok Magyarország jelenlegi területére vonatkoznak. *Forrás:* Demográfiai évkönyvek és NKI [2004].

1. ábra
Születési és halálozási ráta
(ezrelék)

ban 37, ötven évvel később már 62 év volt, jelenleg – három évtizednyi megtorpanás után ismét javulóan – 72 és fél év, 2050-re pedig mintegy 80 év várható.² Alig képzelhető el, mi történt volna, ha ehhez nem alkalmazkodik a *termékenység*. Az alkalmazkodás bekövetkezett, de természetesen – mint mindenütt a világon – késlekedve.

Az 1. ábrán látható, hogy a születések száma – két világháborús év kivételével – 1981-ig mindig jóval meghaladta a halálozások számát. Az élettartam hosszabbodása és a születések késleltetett alkalmazkodása a 20. század első négyötödében a népesség robbanásszerű növekedéséhez vezetett. 1981 óta viszont az olló ellenkező irányban nyílt ki, részben a születésszám további csökkenése, nagyjából pedig a halálozások számának növekedése miatt. Azóta a népesség fogyásának vagyunk – a szükségesnél ijedtebb – tanúi.

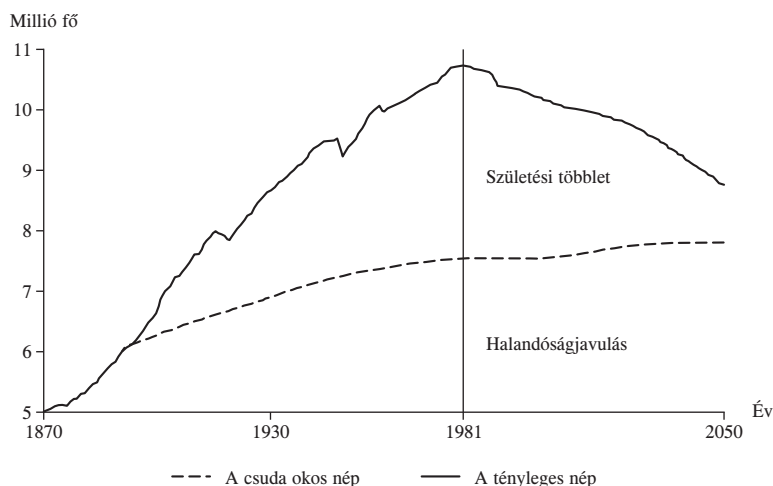
Jó lenne a 20. századi népességrobbanást és a 21. századi népességfogyást egyértelműen felosztani a két meghatározó tényező, a születés és a halál alakulásának következményei között – erre a demográfiában bizonyára több igényes, tudományosan megalapozott módszer is létezik. Itt csak egy egyszerű gondolatkísérletre hagyatkozunk.

Elképzelünk egy „csuda okos” népességet. Halandósága pontosan úgy alakul, mint a 20–21. században a tényleges magyar népességé, de minden évben pontosan annyi gyermeket szül, amennyi az akkor adott halandóság mellett változatlan szinten tartaná a népességet. A dolog mégsem sikerül tökéletesen, mert a halandóság tovább javul; az emberek tovább élnek, mint ahogyan születésükkor várható volt. Ennek következtében ez a népesség is növekszik, és ez a növekedés kizárólag a halandóság javulásának tulajdonítható. A kétféle – a tényleges és a „csuda okos” – népesség gyarapodása közötti különbség viszont a születési többlet, a késleltetett alkalmazkodás számlájára írható.

A 2. ábrán látható, hogy bő száz év alatt a tényleges népesség *több mint megkétszereződött*, 5 millióról 10,7 millióra nőtt. A jelenlegi és a 21. század első felére jelzett további népességsökkenés során lényegében a 20. századi *születési többlet* fog – részben – elfogygni. A halandóság javulásának hatása megmarad, sőt tovább emelkedik. A népes-

² Férfiak és nők átlaga. A nők élettartama mindig, mindenütt néhány évvel hosszabb, mint a férfiaké.

2. ábra
Néesség
(millió fő)

ség létszáma természetesen nem a demográfiai átmenet előtti szintre esik vissza, hanem 2050-ig körülbelül az 1930-as évek már erősen megnövekedett színvonalára.

Az 1. ábrára visszatekintve azonban meg kell kérdeznünk: miért emelkedik az 1970-es évektől kezdve a halálozási ráta (az ezer lakosra jutó halálozások száma), amikor általában nem romlott, sőt újra javulásnak indult a halandóság? Az 1960-as évek végétől az 1990-es évek elejéig ebben szerepet játszott a középkorú férfiak halandóságának – más országokban is megfigyelt, teljesen máig sem megmagyarázott – növekedése. A jelenre és a jövőre vonatkozóan azonban a válasz lényegét ismét a korábbi születési többlet adja meg: a 20. század első nyolc évtizedében született, *igen nagy létszámú évfáradatoknak kellett és kell kihalniuk.*

A 19. század végén, majd az 1920-as évekig évente jóval több, mint kétszáz ezer gyermek született, azután a születések száma fokozatosan csökkent. Kivétel az 1. ábrán látható két, kiugró születési csúcs, a „Ratkó-generáció” színrelépése az 1950-es évek elején, majd az ő gyermekeik születése az 1970-es évek második felében.³ Ezekben a rövid időszakokban az évenkénti születések száma ismét meghaladta, illetve megközelítette a kétszáz ezret.

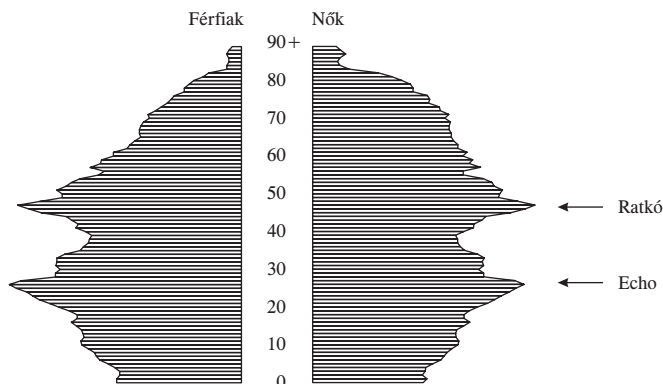
A 20. század elején született, nagy létszámú évfáradatoknak kevés tagja él már velünk. A „ratkósok” és gyermekeik azonban itt vannak: középkorúak, illetve fiatalok. Ez a két kiugró születési csúcs alapvetően meghatározza a jelenlegi népesség korstruktúráját, amelyet a 3. ábra szemléltet.⁴

A demográfiai átmenetnek, az élettartam hosszabbodásának természetes velejárója a

³ A második világháborút követő években világszerte születési csúcsok alakultak ki, a magyarországihoz hasonló adminisztratív beavatkozás nélkül is. Megszületett a „baby-boom” generáció, majd 20–25 évvel később az „echo”, a *baby-boomerek* gyermekeinek nemzedéke.

⁴ A korfa „szabályostól” erősen eltérő alakja nem egyedülálló. Kiugró „nagy generációk” és a születésszám csökkenését jelző „beszűkülés” a korfa alján majdnem minden európai ország korfáját jellemzi, de például Málta vagy Lengyelország korfája kísértetiesen hasonlít a magyarhoz (Daróczy [2004]).

3. ábra
Korfa, 2002

népesség öregedése. Ez azonban a továbbiakban viszonylag lassú és folyamatos lenne, ha a jelenlegi korstruktúra nem gerjesztene lökészerű változásokat a jövőben. Ugyanis ahogyan ez a két, kiugróan nagy generáció előrehalad az életpályán, úgy fog – sokszor ugrásokban – fokozódni az öregedés, és végül, amikor a felgyorsuló kihálás szakaszába lépnek, úgy fog átmenetileg megnövekedni a halálozás.

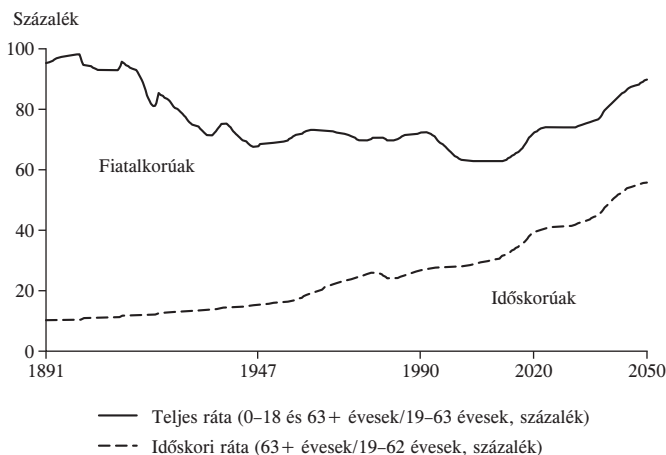
A korstruktúra jellemzésének – a korfa grafikus ábrázolása mellett – gyakran használt eszközei a *demográfiai függőségi ráták*, amelyek az eltartandóknak ítélt korosztályok létszámát viszonyítják az eltartásra (kereső munkára) képesnek gondolt generáció létszámához. Legtöbbször az *időskori függőségi ráta* (időskorúak aránya a keresőkorúakhoz) növekedésével ijesztgetik a közvéleményt, de érdemes szemügyre vennünk a *teljes rátát* is (fiatalkorúak és időskorúak együttes aránya a keresőkorúakhoz).

A Nemzetközi Munkaügyi Szervezet (ILO) és nyomában számos statisztika a 15–75 éves korosztályt tekinti munkaképes korúnak, ez az elhatárolás azonban véleményem szerint ma nem operacionális. Az iparosodott országokban a 15–18 évesek zöme még az iskolapadban ül, a nyugdíjkorhatár pedig sehol sem éri el a 75 évet. Itt és a továbbiakban a hazai törvényes – és 2008-tól már férfiakra-nőkre egyformán érvényes – nyugdíjkorhatárt figyelembe véve, a 19–62 éves korosztályt tekintem keresőkorúnak.⁵

A 4. ábrán látjuk, hogy az *időskori függőségi ráta* a demográfiai átmenet itt mért 160 éves szakaszában valóban jelentősen emelkedik. A 20. században lassúbb volt, a 21. században gyorsuló a növekedése. Ezzel szemben a *teljes ráta* az 1940-es évek közepéig gyorsan csökkent, ami a termékenység alkalmazkodásának, a születésszám csökkenésének tulajdonítható. Figyeljük meg, hogy a teljes ráta jelenleg *történelmi mélyponton* van, éppen azért, mert a „ratkós” évjáratok még, gyermekeik pedig már keresőképes korban vannak. A 21. század első felében viszont a teljes ráta már lényegében az időskori rátával párhuzamosan emelkedni fog, de még 2050-ben is jóval alacsonyabb lesz, mint a 19. század végén, a 20. század elején volt.

⁵ Természetesen akadnak 19 évnél fiatalabb és 62 évnél idősebb keresők is, de számuk ma már olyan kicsi, hogy ezzel nem érdemes bonyolítanunk az itteni nagyvonalú áttekintést. A 62 éves kor határeset: aki betöltötte, elmehet nyugdíjba és általában el is megy. Ez a folyamat azonban eloszlik az év során, tehát valójában elhatározás kérdése, hogy a 62 éveseket hová soroljuk.

4. ábra
Demográfiai függőségi ráták

Az időskori függőségi ráta növekedését általában az élettartam hosszabbodásának és a jelenlegi alacsony születésszámnak tulajdonítják. Való igaz, hogy a hosszú távú trendet elsősorban ezek a tényezők alakítják. Ha azonban közelebbről megnézzük a 21. század első felének várható folyamatait, azokon is megtaláljuk a 20. századi születéstörténet lenyomatát.

A következő oldalon látható 5. ábra két részből áll. A felső rész az időskori függőségi ráta számlálójának és nevezőjének (az idősek és a keresőkorúak létszámának) évenkénti, százalékos változását ábrázolja. Hogyan lehetnek ilyen ugrások, hogyan fordulhat elő szinte minden – csökkentéstől évi két és fél százalékot meghaladó növekedésig – az idős generáció létszámának változásában? Hiszen akik már benne vannak ebben a korosztályban, akik elmúltak 63 évesek, azoknak a száma már nem növekedhet, csak csökkenhet a halálózással (esetleges bevándorlástól itt eltekintve). Növekedés egyáltalán csak akkor lehetséges, ha a korosztályba belépő, vagyis a 63 éves évjáratban többen vannak, mint ahányan a náluk idősebb egész népességben az előző évben meghaltak. A kiugró növekedéshez pedig igen nagy létszámú évjáratnak kell az adott évben 63 éves korba lépnie. Erre utal az is, hogy a keresőkorúak létszámváltozása szinte tükörképe – csak a nagyobb létszám miatt kisebb százalékos arányban – az idősekének, mert a korosztályba belépő 19 évesek nem pótolják a kilépő 63 éveseket.

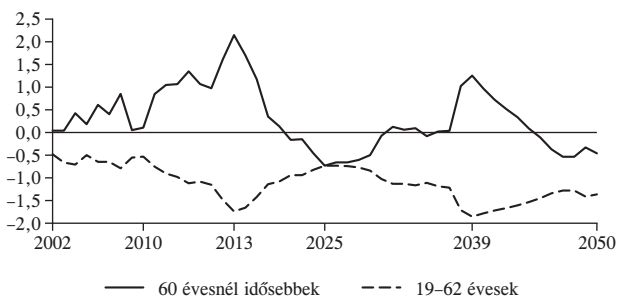
Az 5. ábra alsó részén azt mutatjuk meg, hogy az adott évben 63 éves korba lépő évjáratban hányan születtek annak idején, és hányan érték meg a 63 éves kort. A két görbe alakja szinte tökéletes szinkronban van a felső rész felső görbéjével, és talán már felesleges is rámutatni, hogy a 2018 körüli csúcs a „Ratkó”-évjáratok, a 2039 körüli csúcs pedig az ő gyermekeiknek a 63 éves korba lépését jelzi. Azt azonban érdemes megfigyelni, hogy az alsó rész két görbéje, a születéskori és a 63 éves kori létszám fokozatosan közelebb kerül egymáshoz – nyilvánvaló, hogy ez a halandóság javulásának az eredménye.

Öregszünk tehát, valóban öregszünk, de ez nem valami egyenletes, vészes tempóban száguldó folyamat, hanem erősen ciklikus. Örvedetes lenne, ha trendjét az itt felhasznált előrejelzéshez képest még erősítené is a halandóság gyorsabb javulása, és ugyanakkor mérsékelné a termékenység nagyobb növekedése. Bármilyen lesz is azonban ezután, a

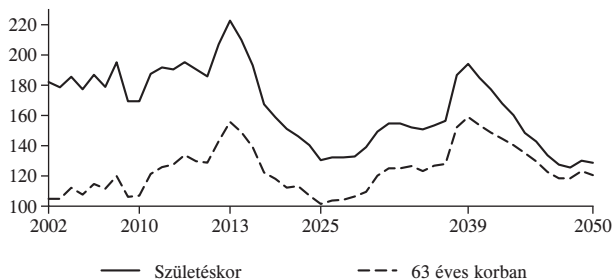
5. ábra

Ciklusok az öregedésben

a) A létszámok évi változása, százalékban

b) A 63 éves korba lépő évjárat létszáma, ezer fő

20. századi születéstörténetet nem lehet felülírni, következményeivel még néhány évtizeden át együtt kell élni.

Tény, hogy a társadalom ma még nincs felkészülve az idős emberek, különösen a nagyon idős, ellátásra és gondozásra szoruló emberek számának növekedésére. Ma még hiányzik ennek az intézményi és szociális infrastruktúrája, morálja és kultúrája. Ez egyre több ember és család életét nyomorítja meg.

Ugyanakkor persze fiatalodunk is. Már ebben a cikkben is 19 évet tekintünk a keresőképes kor alsó határának 15 év helyett. Ha így folytatódik a felsőoktatási expanzió, akkor egy idő múlva valószínűleg át kell majd térni a 22-23 éves korra. Kitolódnak a gyermekvállalási kor határai is: 1970-ben az élve született csecsemők 56 százaléka származott 25 évnél fiatalabb anyáktól és 39 százaléka 25-34 évesektől, ma ez a két arány sorrendben 28, illetve 63 százalék. Későbbi szülés, hosszabb tanulókör együtt azt jelenti, hogy akár 55-60 éves korig is elhúzódhat a gyermekért felelős, „gyermeknevelő” szakasz az ember életében. Itt a gyermeket is, meg a nevelést is idézőjelben gondolom, de az anyagi kötelezettség idézőjel nélküli.

Az élettartam meghosszabbodásával tehát nemcsak az öregség hosszabbodik meg, hanem minden életszakasz. A megnyert évek eloszlanak az életpályán. Kitolódik a munkaképes kor felső határa is, így „alulról” viszont rövidül az öregség. Gazdagabb országokban a 70-80 évesek vidáman utazgatnak, és a nyugdíjasok egyetemére járnak. Nálunk a 70-75 éves nagymamák és nagyapák fuvarozzák az unokákat az óvodába és haza, pótolják a megfizethetetlen bébiszittert. Ezért sokan képzelik, hogy mindent megoldó panacea lenne a nyugdíjkorhatár alapos felemelése.

Csakhogy egy dolog a munkára való *képesség* és más dolog, hogy van-e keresetet biztosító munka. A *ténylegesen kereső* életszakasz felső határát nem a demográfiai folyamatok szabják meg, hanem a munkaerőpiac. De ez már egy másik történet, erről szól a következő rész.

Foglalkoztatottság

Súlyos hiba azt hinni, hogy a keresőkre háruló *eltartási terhet* a demográfiai függőségi ráta határozza meg, sőt ezen belül csak is csak az időskori függőségi ráta. Felelőtlenül azzal riogatni a politikusokat és a közvéleményt, hogy a jövőben majd nem lesz elég keresőkorú fiatal, aki eltartsa azt a sok öreget.

A népességnek három nagy korosztályra való felbontását az előző részben már bemutattuk, itt most egy kicsit finomítunk rajta. Néhány egyszerű jelölést is bevezetünk, de csak a rövideg és pontosság kedvéért – nem lesz bonyolult matematika. A finomítás is csak annyi, hogy a keresőkorú népességet két csoportra bontjuk:

Y = kereső kornál fiatalabb népesség (0–18),

M = keresőkorú népesség (19–62), ebből

F = foglalkoztatottak,

N = nem foglalkoztatottak,

O = kereső kornál idősebb népesség (63–).

Ezekből az egyszerű fogalmakból két fontos hányadost szoktak képezni. Az egyikkel már találkozunk:

$$\text{teljes demográfiai függőségi ráta: } R = (Y + O)/M. \quad (1)$$

A másik a foglalkoztatottak számát viszonyítja a keresőkorúak számához:

$$\text{foglalkoztatási hányados: } E = F/M. \quad (2)$$

Ez a két ismert ráta azonban nem elégséges az igazi probléma leírásához. *Eltartani ugyanis nemcsak a fiatalokat és öregeket kell, hanem a nem foglalkoztatott kereső korúakat is. És nem a keresőkorúak tartják el őket, hanem csak a foglalkoztatottak.* Ezért javaslom, hogy vezessünk be egy harmadik mutatószámot, amely az eltartandók számát viszonyítja az eltartók számához:

$$\text{gazdasági függőségi ráta: } G = (Y + O + N)/F. \quad (3)$$

A gazdasági függőségi rátát nem szabad összetéveszteni a nyugdíjrendszerek irodalmából ismert rendszerfüggőségi rátával. Ez utóbbi ugyanis egy adott nyugdíjintézményen belül (és ilyen egy országban több is lehet) a nyugdíjasok számát viszonyítja a járulékfizetők számához. Az itt javasolt G hányados viszont független a nyugdíjrendszer-től, sőt mindenféle jövedelemelosztó és újraelosztó intézménytől. Ebben a részben ugyanis nem vizsgáljuk, hogy milyen csatornákon keresztül tartják el a foglalkoztatottak az eltartandókat, nem foglalkozunk az adórendszer, a szociális ellátás vagy a család szerepével. Sőt, nem foglalkozunk azzal sem, hogy mennyibe kerül az eltartás. Itt nincsenek forintok, csak létszámok – pontosan azért, mert a demográfiára hivatkozó hamis érvelést kívánjuk megcáfolni. Az újraelosztás kérdései egy másik tanulmány tárgyát képezhetnék.

A G hányados természetét tekintve egy *kombinált, demográfiai-munkaügyi mérőszám*. Ezt mutatja az is, hogy könnyen levezethető a demográfiai R és a munkaügyi E mérőszámok függvényeként:

$$G = \frac{R+1}{E} - 1. \quad (4)$$

Látható, hogy a gazdasági függőség nő, ha nő a demográfiai függőség, és csökken, ha nő a foglalkoztatottság. Ebben persze nincsen semmi meglepő ujdonság, de az egyszerű összefüggés lehetővé teszi, hogy számszerűsítsük a hatásokat. Erre szolgál az *1. táblázat*.

1. táblázat
Tények, előrejelzés és gondolat kísérletek, 1980–2050

Megnevezés	1980	2002	2050	2050			
	(1)	(2)	(3)	rossz	tűrhető	jó	csoda
				(4)	(5)	(6)	(7)
<i>Létszám, millió fő</i>							
<i>Y</i>	2,8	2,2	1,5				
<i>M</i>	6,3	6,2	4,6				
<i>F</i>	5,5	3,9		2,3	2,9	3,3	4,0
<i>N</i>	0,8	2,3		2,3	1,7	1,3	0,6
<i>O</i>	1,6	1,8	2,6				
Összesen	10,7	10,2	8,7				
<i>Jellemző mutatók</i>							
<i>R</i> százalék	70,1	63,6	89,8				
<i>E</i> százalék	87,2	61,9		50,0	61,9	71,8	87,2
<i>G</i> egy keresőre	0,96	1,64		2,80	2,07	1,64	1,18

Az *1. táblázat* első három oszlopa tényeket mutat be és a 2050-re szóló demográfiai előrejelzést. Figyelmet érdemel, hogy

1. 1980-tól 2002-ig gyakorlatilag változatlan *M* keresőkorú létszám mellett az *F* foglalkoztatottak száma 1,6 millió fővel, harminc százalékkal csökkent, és így az *E* foglalkoztatási hányados 87,2 százalékról kerekén 62 százalékra süllyedt;

2. ennek hatását a *G* gazdasági függőségi rátára mérsékelte, hogy közben az *R* teljes demográfiai függőségi ráta számottevően javult;

3. a fenti két tényező együttes hatására az egy keresőre jutó *G* eltartandók száma 0,96-ról 1,64-re, 71 százalékkal emelkedett;

4. 2002 és 2050 között az *R* demográfiai függőség valóban jelentősen romlik, elsősorban a keresőkorúak számának drasztikus csökkenése miatt.

A foglalkoztatottság 2050-ig terjedő előrejelzésére nem lehet vállalkozni. Ehelyett az *1. táblázat* utolsó négy oszlopa négy „mi lenne, ha” jellegű gondolat kísérletet mutat be, a jellemző mutatókra épülő megfontolások alapján. A demográfiai előrejelzés mind a négy változatban azonos. A foglalkoztatottak *F* és a nem foglalkoztatottak *N* létszámát a demográfiai adatokból és a mutatókból számítottuk vissza.

„Rossz” lenne, ha tovább, egészen 50 százalékra csökkenne az *E* foglalkoztatási hányados. A keresőkorúak létszámának 1,6 milliós csökkenésével azonosan csökkenne a foglalkoztatottak száma és változatlan – 2,3 millió fő – maradna a nem foglalkoztatottak száma. Ebben az esetben az egy keresőre jutó eltartottak *G* száma a mai 1,64-ről 2,8-ra emelkedne, ami jelenlegi fogalmaink szerint már a társadalmi tűrőképesség határát súrolja, vagy talán át is lépi.

„Tűrhető” lenne, ha legalább változatlan maradna az *E* foglalkoztatottság. Ekkor a *G* gazdasági függőségi ráta szerint az egy keresőre jutó eltartandók száma „csak” alig haladná meg a kettőt – nem öröm, de nem katasztrofális mértékű romlás a mostanihoz képest.

„Jó” lenne, ha ezzel szemben a G gazdasági függőségi ráta maradna változatlan. Az előre jelzett demográfiai helyzetben ez kerekén 72 százalékos foglalkoztatottságot kívánna. Van, akinek erről a lisszaboni EU-stratégia jut eszébe, bár az itteni „jókívánság” talán szerényebb – vagy éppen merészebb? – hiszen nem 2010-ről, hanem 2050-ről álmodozunk.

Végül „csoda” lenne, ha az E foglalkoztatási hányados visszatérhetne az 1980-as színvonalára. Ettől a gazdasági függőségi ráta látványosan javulhatna a mostanihoz képest, alig haladná meg az 1980. évi szintjét.

Erdemes némi figyelmet szentelni a létszámok alakulásának is, hiszen végül is a mutatószámok közvetítésével emberekről beszélünk. Itt három gondolat kívánkozik említésre.

1. A 21. század első felében éppen annyival csökken a keresőkorúak M száma, amennyivel a megelőző húsz évben a keresőkorú foglalkoztatottak F száma csökkent: 1,6 millió fővel. Véletlen, de nem érdektelen egybeesés.

2. az O idős korúak számának növekménye bő húsz év alatt 200 ezer fő volt, azután pedig közel ötven év alatt lesz 800 ezer fő – a gyorsulás üteme nem elhanyagolható, de katasztrófálisnak semmiképpen sem mondható;

3. 2050-ben még a „csoda” sem ütközne demográfiai korlátba. A keresőkorú korosztály jóval alacsonyabb létszáma ellenére még ebben a változatban is maradna 600 ezer 19–62 éves ember arra, hogy szükséges, „legitim” okból legyen nem foglalkoztatott: nappali tagozatos felsőfokú tanulmányok, gyermekszülés, „valódi” (vagyis egészségügyi és nem munkaerő-piaci) rokkantság miatt.⁶

A „csoda” változat jelentősége az, hogy ebben a G gazdasági függőségi ráta 1980-beli 0,96 és 2050-re számított „csodálatos” 1,18 értéke közötti, majdnem jelentéktelen különbség méri tisztán hetven év demográfiai változásainak szerepét és jelentőségét az eltartási teher alakulásában, hiszen az E foglalkoztatási hányados a két időpontban azonos lenne. Ezzel szemben a G értéke a foglalkoztatottságtól függően 2050-ben 1,18 és 2,8 között mozoghat.⁷

Látjuk, hogy *a keresőkorúakra háruló eltartási teher nem elsősorban számuktól és arányuktól függ, hanem a foglalkoztatottságtól. Nem az a lényeg, hogy hányan vannak kereső korban, hanem az, hogy ezek közül hányan keresnek.* „A demográfiai időbomba/megrázkódtatás/válság olyan elferdített jelentőséget (*slant*) és státust (*status*) kapott politikai körökben és a médiában, amelyet nem érdemel meg. ... A részvételi arány [azaz a foglalkoztatási hányad – $A. M.$] változásához képest a demográfiai változás hatása valószínűleg csökkenő jelentőségű lesz, ahogy Európa a századfordulóhoz közeledik.” (*Green-Owen* [1995].)

A „csoda” változatát sajnos aligha vehetjük komolyan, már a „jó” változat is elég csodálatos lenne. Az EU-stratégiák és a nemzeti kormányok minden jó szándékú erőfeszítése ellenére ugyanis a foglalkoztatást elsősorban a munkaerő iránti *kereslet* határozza meg. Márpedig a gazdaság egyre több tőkével és egyre okosabb technikával működik, így egyre kevesebb emberi munkára van szüksége⁸ – és még van tere a világban, ahová terjeszkedve a szükséges munkát egyre olcsóbban tudja megszerezni. Csodák tehát csak a rendelkezésre álló munka gyökeresen más elosztásával lennének lehetségesek, például

⁶ Arról nem is szólva, hogy ebben az esetben lenne munka a 62 évesnél idősebbek számára is, valóban fel lehetne emelni a nyugdíjkorhatárt, és akkor a 18 évesnél idősebbek közül még többen ilhethetnének az egyetemek padjaiban, mint most.

⁷ Pedig nem is merészkedtünk az E hányados 50 százalékos értéke alá, holott hosszú távon gondolkodva, felvetettek már ennél jóval rosszabbat is, egy 20 százalékos körüli foglalkoztatottsággal „működő” társadalom vízióját (*Martin-Schumann* [1998]).

⁸ „A fel nem használt emberi munka az előtünk álló korszak központi, elsöprő realitása és az az ügy, amellyel minden országnak szembe kell néznie...” (*Rifkin* [1995]).

heti 20–25 órás munkahéttel, amikor minden munkaképes embernek jutna egy kevés a munkából, a vele járó önbecsülésből és jövedelemből. Ennek azonban aligha áttörhető akadály, hogy ettől drágulna a termelés és szolgáltatás, sérülne a mindenek előtt és felett álló versenyképesség. Ezért valószínűbb, hogy világszerte a jelenlegi trendek folytatásával kell számolnunk, így azzal is, hogy a teljes munkaidőben foglalkoztatottak kényeszerülnek hosszabb munkaidőt vállalni azonos vagy alacsonyabb bérek mellett, ha meg akarják őrizni munkahelyüket.

„Az 1980-as évek közepe óta a nettó munkahelyteremtés messze elmaradt a (munka) kínálattól. ... A kontinentális Európa foglalkoztatási viszonyai a »bennfentesek« (*insiders*) és »kívülállók« (*outsiders*) munkapiacának jellegzetességeit mutatják. Így a felnőtt férfiak munkások alacsony munkanélkülisége együtt jár a kívül rekedt vagy marginalizált munkások óriási számával.” (*Esping-Andersen* [1996].) „Európában a foglalkoztatási hányados teljes munkaidős egyenértéke (FTE) most nagyjából ugyanazon a szinten van, ahol 1985-ben volt.” (*Ducatel-Burgelman* [1999].)

Nemcsak arról van tehát szó, hogy átlagosan alacsony a foglalkoztatottság, hanem arról is, hogy a munkapiac erősen szegmentált, az elvégezhető munka egyenlőtlenül oszlik meg a keresőkorú emberek között. Vannak szerencsések, akiknek állandó, teljes munkaidős állásuk van, vagy tartósan önfoglalkoztatók, de vannak mások, akik néha dolgoznak, néha nem – idenymunkások, napszámosok, részmunkaidőben vagy határozott időre szóló szerződéssel foglalkoztatottak.⁹

Ezért csoportokra osztjuk a keresőkorúakat, és minden csoportra bevezetjük a *foglalkoztatási sűrűség* fogalmát. Ez nem más, mint a munkában töltött idő az egységül választott időtartam (hónap, év, kereső életszakasz stb.) hányadában. Legyen m_i az i -edik csoport létszáma, és $d_i \leq 1$ az i -edik csoport foglalkoztatási sűrűsége a tetszőlegesen választott időtartam alatt. Eddigi fogalmainkhoz az (5) egyszerű összefüggésekkel találunk vissza:

$$M = \sum_i m_i \quad \text{és} \quad D = \underbrace{\sum_i d_i m_i}_F / M = E, \quad (5)$$

vagyis a foglalkoztatottak F száma nem más, mint az egyes csoportok sűrűséggel szorzott létszámának összege, a keresőkorúak átlagos D foglalkoztatási sűrűsége pedig azonos az E foglalkoztatási hányaddal.

A csoportok helyes meghatározása és foglalkoztatási sűrűségük hosszabb időn át tartó megfigyelése kritikus jelentőségű lenne a társadalmi okok és következmények – többek között a következő részben tárgyalandó nyugdíjhatások – szempontjából. Éppen a hosszabb időszakot tükröző adatok azonban sajnálatosan hiányoznak. Ezért a továbbiakban csak arra vállalkozhatunk, hogy egy durva bontással *illusztráljuk* a probléma súlyát. Csak két csoportot tekintünk és a rövideg kedvéért nevet is adunk a csoportoknak:

az alfák	$m_1 = m_\alpha$	$d_\alpha = 1$
a béták	$m_2 = m_\beta$	$0 \leq d_\beta < 1.$

Az alfák tehát a mindig dolgozó szerencsések, a béták pedig a többiek. A béták d_β átlagos foglalkoztatottsági sűrűsége körül bizonyára nagy a szórás. Ebben a bontásban így ábrázolhatjuk a keresőkorú népesség „anatómiáját”:

⁹ Statisztikailag foglalkoztatottnak számít mindenki, aki a munkaerő-felvétel pillanatát megelőző héten legalább egy óra kereső munkát végzett. Ezt tudva megállapíthatjuk, hogy az E hányados a köznapi felfogáshoz képest ugyancsak bőkezűen bánik a foglalkoztatottság fogalmával.

$$M = \underbrace{m_\alpha + d_\beta m_\beta}_F + \underbrace{(1 - d_\beta)m_\beta}_N, \quad (6)$$

vagyis foglalkoztatottak az alfák és az éppen dolgozó béták, nem foglalkoztatottak pedig az éppen nem dolgozó béták. Az (5) összefüggésből következik, hogy számuk és egymáshoz viszonyított arányuk nem lehet tetszőleges.

Ha ugyanis a keresőkorúak számát egységnek választjuk, vagyis $M = 1$, akkor

$$m_\alpha + m_\beta = 1 \quad (7a)$$

$$m_\alpha + d_\beta m_\beta = E \quad \text{mégpedig} \quad 0 < E \leq 1, \quad (7b)$$

és ebből megállapítható, hogyan függ az alfák aránya a foglalkoztatási hányadtól és a béták foglalkoztatási sűrűségétől:

$$m_\alpha = f(E, d_\beta) = \frac{E - d_\beta}{1 - d_\beta} \quad 0 \leq m_\alpha \leq E. \quad (8)$$

Az alfák száma tehát – természetesen – nem lehet negatív, mert a béták d_β foglalkoztatási sűrűsége az (5) miatt nem lehet nagyobb, mint az E foglalkoztatási hányad. De lehet vele egyenlő, és akkor alfák nincsenek is, hiszen ez éppen azt jelenti, hogy minden foglalkoztatott béta. Egyértelműen látszik, hogy az alfák száma, „térfoglalási lehetősége” nagyobb, ha adott d_β mellett nagyobb az E foglalkoztatási hányad. A (8) összefüggésből ránézésre nem látszik, de parciális deriválással megállapítható, és egyébként józan ésszel könnyen belátható, hogy adott E mellett csökken az alfák száma, ha növekszik a béták d_β foglalkoztatási sűrűsége.

A millió dolláros kérdés az, hogy a *valóságban* hányan vannak az alfák, hányan vannak a béták, és mennyi a béták átlagos foglalkoztatási sűrűsége. Millió dolláros válasz nincs, mert erre vonatkozó közvetlen statisztikai adatokkal nem rendelkezünk. Minősítjük tízdolláros válasznak, hogy kitáblázzuk az alfák számát az E és a d_β lehetséges tartományában tíz százalékpontokkal ugorva, és ebből próbálunk közelítő módon tájékozódni.

2. táblázat

Alfák a keresőkorúak százalékában

E	d_β (százalék)									
	10	20	30	40	50	60	70	80	90	100
10	0									
20	11	0								
30	22	13	0							
40	33	25	14	0						
50	44	38	29	17	0					
60	56	50	43	33	20	0				
70	67	63	57	50	40	25	0			
80	78	75	71	67	60	50	33	0		
90	89	88	86	83	80	75	67	50	0	
100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	0

A 2. táblázatban dőlt számok mutatják a 60 százalékos foglalkoztatási hányadot, az alfák 43 és 50 százalékos arányát, és a béták 20 és 30 százalékos foglalkoztatási sűrűségét. Mentségünk a következő.

– Tudjuk, hogy az E foglalkoztatási hányad nagyjából, körülbelül, 60 százalék körül van.

– Azt valószínűsítjük, hogy az alfák aránya a keresőkorú népességben mintegy 43–50 százalék között van. A becslés alapja, hogy a KSH munkaerő-felvételében az 1990-es évek második felében (később nem kérdezték) a keresőkorú foglalkoztatottak mintegy 75–80 százaléka mondta, hogy 1990 óta nem volt munkanélküli. Ettől persze lehetett egyetemista, vagy gyeseen, vagy átmenetileg munka nélkül, de nem jelentkezett be munkanélkülinek. Tehát a 75–80 százalékat alfának minősíteni biztosan felülbecslés, de nem tudjuk, mennyivel. Mindenesetre, a foglalkoztatottak mintegy 60 százalékának mintegy 75–80 százaléka azt jelenti, hogy a keresőkorúak legfeljebb 45–48 százaléka lehet alfa.

– A 2. táblázatban a 60 százalékos foglalkoztatási hányad során ilyen értékeket a 20–30 százalékos d_β béta foglalkoztatási sűrűség oszlopában találunk – tehát mintegy ennyi lehet ez a sűrűség.

E durva becslés alapján annyit azért kellő biztonsággal megállapíthatunk, hogy *jelenleg a keresőkorú népességnek kevesebb mint fele tekinthető alfának, több mint fele bétának, továbbá hogy a béták átlagos foglalkoztatási sűrűsége aligha lehet nagyobb 30 százaléknál.*

Talán nem meglepő, hogy a létszámok alapján bizonyos feltevések mellett a *kereseti arányokról* is lehet valamilyen becslést adni. Ha ugyanis most a nemzetgazdasági átlagbért tekintjük egységnek, akkor

$$\frac{w_\alpha m_\alpha + w_\beta d_\beta m_\beta}{m_\alpha + d_\beta m_\beta} = 1, \quad (9)$$

ahol w_α az alfák, w_β pedig a foglalkoztatott béták átlagos keresete. A (9) összefüggés tehát azt a trivialitást rögzíti, hogy az átlagbér az alfák és az éppen foglalkoztatott béták bérének az átlaga. Ebből levezethetjük, hogy

$$w_\alpha = 1 + \underbrace{(1 - w_\beta) \frac{d_\beta m_\beta}{m_\alpha}}_{p_\alpha}, \quad (10)$$

vagyis az alfák bére az átlagbér plusz az ennek hányadában kifejezett p_α addicionális „prémium”. A hatások világosak: a prémium növekszik, ha csökken az alfák száma a foglalkoztatott bétákhoz képest, és/vagy nagyobb a béták bérének elmaradása az átlagbértől.

Itt és most azonban nem a keresők közötti bérdifferenciákat kívánjuk vizsgálni, hanem a foglalkoztatás hatását az alfák és a béták éves szintű jövedelmeire. Ehhez jó „számpéldának” kínálkozik az 1. táblázat utolsó négy oszlopa, az eltartási teher kapcsán 2050-re felvázolt négy változat, amelyeket most az alfák és béták szempontjából fogunk vizsgálni.

A célnak megfelelően minden változatban azonos az alfák aránya a foglalkoztatottak között (a 2. táblázatnál említett felülbecslést némileg korrigálva ezt 75–80 helyett 70 százaléknak vesszük), így azonos marad a (10) összefüggésben szereplő hányados is (értéke kerekítve 0,43). Nem variáljuk a keresők bérét sem: a foglalkoztatott béták w_β bére mindig az átlagbér 60 százaléka marad, ebből – megint csak a (10) szerint – az alfák w_α bére 17 százalékkal több, mint a teljes nemzetgazdasági átlag.

A négy változat tehát csakis és kizárólag az E foglalkoztatási hányadost tekintve különbözik egymástól; minden más eltérés ebből fakad, a (8) összefüggést felhasználva. Ez természetesen nem „reális”, más foglalkoztatási szintekhez az itt azonosan tartott paramétereknek is más-más értékei tartoznának – ki tudja, hogyan különböznenek? De hát nem „reális” maga a négy változat sem; ismétlem, a cél csupán a foglalkoztatási szint hatásának illusztrálása.

3. táblázat

A munka és a keresetek megoszlása változatokban, 2050

Mutató	Rossz	Tűrhető	Jó	Csoda
1. E foglalkoztatási hányados (százalék)	50,0	61,9	71,8	87,2
2. Alfák m_α / M (százalék)	35,0	43,3	50,3	61,0
3. Béták m_β / M (százalék)	65,0	56,7	49,7	39,0
4. Foglalkoztatott béták $d_\beta m_\beta / M$ (százalék)	15,0	18,6	21,5	26,2
5. A béták foglalkoztatási sűrűsége d_β (százalék)	23,1	32,8	43,3	67,2
6. A béták időegységre jutó keresete $w_\beta d_\beta$ (százalék)	13,9	19,7	26,0	40,3
7. Alfák keresete/béták keresete $w_\alpha / w_\beta d_\beta$	8,4	5,9	4,5	2,9

A 2–4. sorokat a (8) összefüggésből kaptuk. Az 5. sor a 4. és a 3. sor hányadosa, százalékban. A 6. sor értelmezéséhez azt kell meggondolni, hogy feltevésünk szerint a béták ugyan mindig az átlagbér 0,6-szeresét keresik, amikor dolgoznak, de az időegységnek csak d_β hányadában dolgoznak. Ha például egy évben csak egy fél évig van munkájuk, akkor egy év alatt hatszor – és nem tizenkétszer – a havi bért keresik meg. Ezzel szemben az alfák tizenkét hónapon át keresik az átlagbér 117 százalékát. Az éves szintű kereseteknek az egybevetését adja meg a 7. sor.

Remélem, hogy az olvasó is eléggé megdöbbenőnek találja az eredményt. Az átlagos foglalkoztatási szint (1. sor) növekedése természetesen mind az alfák, mind a béták esélyeit javítja, de lényegében megfordítja az alfák és a béták arányát a keresőkorú népességben, továbbá óriási mértékben befolyásolja az alfák és a béták közötti jövedelemkülönbséget (7. sor). Ha nem tartanánk minden más paramétert azonosan, hanem figyelembe vennénk, hogy az „atipikus” foglalkoztatási formák feltartóztatatlannak látszó térhódítása növelni fogja a béták arányát az alfákhoz képest, az eredmény még élesebb lenne.

Gondolkodjunk most fordítva, hiszen korábbi okoskodásunk szerint jelenleg körülbelül a „tűrhetőnél” tartunk, a jövőre pedig a „csoda” változatban nem, a „jó” változatban is csak erős optimizmussal bízhatunk. A 3. táblázat legfőbb tanulsága, hogy *ha csökken a foglalkoztatási színvonal, akkor szükségképpen romlik a béták foglalkoztatási sűrűsége, és félelmetes ütemben emelkedik az alfák és a béták jövedelme közötti differencia*. Ennek egyik legfontosabb következményéről szól a következő rész.

Nyugdíj

A demográfiai átmenet, az ipari forradalom és a vele járó urbanizáció előtt nem volt szükség nyugdíjrendszerre. A keveseket, akik sokáig éltek, eltartotta a sokgenerációs nagycsalád. Ma a világ legtöbb országában léteznek évtizedek alatt beérett nyugdíjrendszerek. Mik is ezek valójában? Kockázatmegosztó *biztosítók*, amelyek a keresőkorban fizetett járulék fejében, ennek arányában időskorban *jövedelemplótló járadékot* fizetnek? Vagy *szolidaritási intézmények*, amelyeken keresztül a társadalom *szociális ellátásban* részesíti a szegény öregeket? Gyakran hangoztatott vélekedésekkel szemben a felosztó-kirovó, társadalombiztosítási nyugdíjrendszerek is az előbbi definíciónak felelnek meg, bár nem fektetik be, nem tőkésítik a keresőkori járulékot, hanem generációk közötti, törvényben rögzített szerződéssel garantálják az időskori járadékot. Sőt, ugyancsak a közhittől eltérően, több országban léteznek felosztó-kirovó módon finanszírozott magán- (általában nagyvállalati) nyugdíjbiztosítók is. Ugyanakkor tény, hogy ezekben a rendszerekben többnyire jelen van a második, a szolidaritási elem is: a járadék nem teljesen

arányos a befizetett járulékkal, hanem kisebb-nagyobb mértékű újraelosztást valósít meg a nyugdíjasok körében. A két elem keveredése egyazon rendszerben persze áttekinthetlenné teszi a szabályokat és az újraelosztást, ez nem ösztönző, és sok jogos bírálat tárgya.

A nemzetközi gyakorlat sokszínű és időben is változó, de egy dologban majdnem teljesen – igen kevés kivétellel – egységes: a járulék a munkajövedelmet terheli, függetlenül attól, hogy mennyit fizet a munkáltató, és mennyit a munkavállaló. Ezek tehát *kereső munkához kötött (earnings-related)* rendszerek, csak teljes(nek tekinthető) foglalkoztatottság mellett biztosítanak *mindenkinek* időskori megélhetést. A foglalkoztatottság jelenlegi és a jövőben várható szintjét tekintve éppen ez a bökkenő.

Korán és helyesen ismerte fel a megváltozott viszonyokból fakadó problémát a magyar Országgyűlés, amikor 1991-ben határozatot hozott a társadalombiztosítási rendszer megújításának koncepciójáról: „Hosszabb távon ... az időskorúak szociális biztonságának alapszintjét az egységes összegű nemzeti alapnyugdíj intézménye biztosítja. A második nyugdíjjelem az aktív életszakasz keretéhez és a befizetett járulékokhoz igazodó nyugellátás. ... A harmadik nyugdíjjelem az önkéntes kiegészítő biztosításban szerezhető ellátás.” (OGY [1991].)

A magyar nyugdíjreform előkészítése azonban más irányba fordult 1994-től kezdve. Ekkor a Világbank mindenütt egyformán üdvözítő megoldásként hirdette meg a *nyugdíj-privatizációt* (World Bank [1994]), követve és népszerűsítve az 1980-as évek latin-amerikai nyugdíjreform hullámát.¹⁰ Ennek nyomán került sor a második nagy reformhullámra, ezúttal Közép-Kelet-Európában (Müller [2003]), először éppen Magyarországon 1998-ban (Augusztinovics és szerzőtársai [2002]) – annak ellenére, hogy közben Latin-Amerikában már gyűltek a nem feltétlenül pozitív tapasztalatok (Gill–Packard–Yermo [2005]), manapság pedig már a Világbank is „finomítja” álláspontját.

Az 1998. évi magyar reform – a további közép-kelet-európai reformokhoz hasonlóan – az országgyűlési határozatban felvázolt „alapszintről”, az egységes összegű nemzeti alapnyugdíjról nemes egyszerűséggel elfeledkezett, a „harmadik szint” (az önkéntes pénztár) pedig addigra már létrejött. A reform a „második szintre”, a munkanyugdíjra koncentrált, mégpedig arra, hogy annak egy jelentős részét a társadalombiztosításból átvigye tőkésített magánpénztárakba. E fő cél érdekében a sietős törvénykezés számos fontos kérdést *elrendezetlenül* hagyott.

– Nincs biztosítással korrekten megoldva a kockázatok és a járulékok megosztása a vegyes rendszer két „pillére”, a társadalombiztosítás és a magánpénztárak között.

– A hiányos valorizáció következtében két, azonos munkapályát befutott ember kezdő nyugdíja jelentősen különbözhet attól függően, hogy mikor vonulnak nyugdíjba.

– Hosszú távon tarthatatlan lesz az úgynevezett svájci index, amely a nyugdíjak fokozatos leértékelődéséhez vezet a bérekhez képest. Jelenleg ezt némileg ellensúlyozza a 13. havi nyugdíj négy évre elosztott bevezetése és az özvegyi nyugdíj felemelése, de ezek nem jelentenek tartós ellenszert a relatív leértékelődés ellen. Kevesen tudják, hogy az Országgyűlés 2003-ban felkérte a kormányt, hogy vizsgálja meg és hozzon döntést arról, hogy egyebek között „milyen módon lehet megalapozni a keresetek és a nyugdíjak reálértékének emelkedése különbségének csökkentését...” (OGY [2003]).

– A magánpénztárak működésének szabályozása hiányos, lehetővé teszi, hogy indokolatlanul magas adminisztratív és befektetési költségekkel dolgozzanak.

– Nem világos, hogy ki fogja a magánpénztárakból származó járadékot fizetni a törvényben megszabott feltétel mellett, amely szerint azt ugyanúgy kell indexelni, mint a társadalombiztosítási nyugdíjakat.

– Ha lehet, ennél is homályosabb magának a társadalombiztosítási rendszernek a műkö-

¹⁰ A latin-amerikai hullám észak-amerikai szellemi eredetéről árulkodik például Butler–Germanis [1983].

dése 2013-tól, amiről a törvény csak annyit mond, hogy a nyugdíj is adóköteles lesz, de nem rendelkezik a hogyanról, az ennek kapcsán felvetődő ezernyi kérdéssről.

– A vegyes rendszerbe vezető utat – a többször módosított visszalépési határidő lejártaival – *egyirányú utcaként* képzelték el: belépni lehet, sőt pályakezdőknek kötelező, visszalépni nem lehet. Így azonban súlyos veszteségek érhetik azokat, akik – feltehetően tisztas tájékoztatás hiányában – rossz döntést hoztak.

– Ezért egy 2004-ben bevezetett módosítás, amelyet egyébként sűrű hallgatás vesz körül, nyugdíjazáskor *megnyitja a visszafelé vezető utat* azok előtt, akik kevesebb mint 10 évig voltak pénztári tagok, és a két pillérből együttesen kevesebb kezdő járadékot várhatnak, mint annak a 93,75 százalékát, amit a vegyes rendszerbe való átlépés nélkül a tb-től kaptak volna (*LIV. törvény* [2004]). Ezzel az állam átvállalja a rossz egyéni döntés negatív következményét, a veszteség finanszírozását nagy mértékben az át nem lépett (kizárólagos tb) biztosítottakra hárítja, és a tb-rendszer hiányaként mutatja ki. *Veszélyes precedens* ez: előre látható, hogy előbb-utóbb jelentkezni fognak azok, akik például tíz évig és fél hónapig voltak magánpénztári tagok, vagy ici-picivel kevesebbet veszténeknék, joggal fogják kérdezni, őket miért nem illeti meg ugyanez a visszalépési lehetőség. Továbbá, mi készíti prudens működésre a pénztárakat, pénztárak ellenőrzésére a tagokat, ha biztosítva van, hogy nagyobb tragédia nem történhet, 6,25 százaléknál többet senki sem veszíthet, mert a társadalombiztosítás úgymint fizet?

Röviden, lenne tehát bőven mit rendbe tenni kötelező nyugdíjrendszerünk mindkét pillérében, meg a két pillér egymás közötti kapcsolataiban. A lényeg azonban, hogy ezek a pillérek minden látszat és tényleges különbség ellenére ikertestvérek. Mindkettő *biztosítási jellegű munkanyugdíj*, mindkettő csak a (legálisan) foglalkoztatottak (bevallott) béréből szed járulékot, illetve tagdíjat, és ennek alapján – ha nem is teljesen arányosan – csak nekik biztosít időskori jövedelmet. *Aki nem gyűjt elegendő nyugdíjjogosultságot a társadalombiztosításban, az nem gyűjt elegendő tőkét a magánpénztárban sem.* Az „ön-gondoskodásnak” becézett privatizáció az alapvető problémán semmit sem változtat.

Az alapvető kérdés ugyanis az, hogy hogyan függ az időskori megélhetés a keresőkori *foglalkoztatottságtól*. Az előző részben számított foglalkoztatási sűrűségek és kereseti arányok alapján nem nehéz a megközelítő válasz, ha vállalkozunk arra az „apró” logikai ugrásra, hogy a keresztmetszetben értelmezett és mért fogalmakat itt most átvisszük a hosszmetzeti életpályára (a legtöbb közgazdasági modell ezt teszi).

Képzeljük el egy biztosításilag korrekt munkanyugdíj-rendszer végletekig leegyszerűsített modelljét! Nem bajlódunk a gazdasági növekedéssel és az inflációval, mindig mindig relatív módon, a mindenkorinál átlagbér hányadában fejezünk ki. Az *i*-edik csoportra a következő egyenlőségnek kell teljesülnie:¹¹

$$j_i w_i d_i T_i = b_i L_i, \quad (11)$$

ahol w_i és d_i a már ismert relatív kereset, illetve foglalkoztatási sűrűség, j_i a járulékkulcs, T_i a teljes kereső életszakasz hossza években, b_i a nyugdíjjáradék a mindenkorinál átlagbér hányadában, L_i pedig a nyugdíjazáskor még várható élettartam. A bal oldalon tehát a relatív *életjárulék* (a kereső életszakaszban fizetett összes járulék) szerepel, a jobb oldalon pedig a relatív *életnyugdíj* (a nyugdíjas szakaszban élvezett összes járadék).

Legyen itt most az egyszerűség kedvéért minden csoportra $T_i = 44$ (19 éves kortól 62 éves korig), $L_i = 17$ (férfiak és nők jelenlegi átlaga 62 éves korban), a j_i járulékkulcs pedig 0,265 (jelenlegi munkáltatói és munkavállalói együtt). Ezekből könnyen kiszámítható, hogy a mindenkorinál nyugdíj a mindenkorinál átlagbér hányadában

¹¹ A kockázatközösséget alkotó csoportra és nem az egyénekre, hiszen minden nyugdíjrendszer a halál-
zási kockázat megosztásának eszköze.

$$b_i = 0,686 w_i d_p \quad (12)$$

vagyis így csak a relatív keresettől és a foglalkoztatási sűrűségtől függ (a konstansban összefogott, feltételezett paraméterek mellett).

Az előző részben az átlagos *alfáról* feltételeztük, hogy az átlagbér 117 százalékát keresi, és foglalkoztatási sűrűsége 1; relatív nyugdíja tehát körülbelül mindig az átlagkereset 80 százaléka lenne egy ilyen, minden szolidaritási újraelosztástól (és hiányos valorizációtól, svájci indexeléstől) mentes, steril nyugdíjbiztosítási rendszerben. A foglalkoztatási színvonalról „csak” az függene, hogy hányan voltak alfák a nyugdíjba vonulók között.

Az átlagos *béta* sorsa bonyolultabb és szomorúbb. A $w_\beta d_\beta$ szorzatot a 3. táblázat 5. sora tartalmazza, ebből az ottani négy változatra, a (12) összefüggés alapján rendre 9,5–13,5–17,8–27,6 százalék relatív nyugdíjjaradék adódik. Ne feledjük azonban, hogy a két magasabb változat a foglalkoztatás jelentős javulását, illetve a „csodát” képviseli – a jelenlegi foglalkoztatási szintnek a második, a „túrhető” változat felelne meg 2050-ben, vagyis az átlagbér 13,5 százalékával egyenlő nyugdíj. Nem szorul bizonyításra, hogy ez az éhenhaláshoz is kevés.

Ezzel az egyszerű gondolat kísérlettel szemben számtalan ellenvetést lehet felhozni. Bizonyára sokan mondanák, hogy „túlságosan pesszimista”. Mozgathatjuk ide-oda a feltételezett paramétereket, például feltehetjük, hogy a béták nem az átlagbér 60, hanem 80 százalékát keresik (persze akkor az alfák fognak kevesebbet keresni). Felszólíthatjuk a bétákat, hogy képezzék, sőt élethossziglan át- és továbbképezzék magukat (csakhogy ettől nem lesz több munkahely). Rámutathatunk arra, hogy nincsen „átlagos béta”, hiszen óriási a szórás az átlagok körül. Hivatkozhatunk arra, hogy a jelenlegi társadalombiztosítási nyugdíjrendszer nem ilyen steril, hanem számos eszközzel – résznyugdíj, minimumszabály stb. – mintegy „alulról megtámogatja” a leginkább elesetteknek jutó nyugdíjat (csakhogy éppen ezektől a szolidaritási elemektől szeretnénk mielőbb megszabadulni). Nyugtathatjuk magunkat, ha jólesik.

Nem lehet viszont felülről a tényeket, amelyekben már kezd mutatkozni a foglalkoztatás csökkenésének hatása. Egy nagyobb csoport, például egy nyugdíjazási évjárat, általában nem szerez egy teljes szolgálati évet egy naptári év alatt, hiszen mindig akadnak munkaidő-kiesést okozó, egyéni tényezők. Érdemes megnézni, hogy azok, akik 1998 és 2002 között vonultak nyugdíjba, a teljes év mekkora hányadát szerezték szolgálati időként 1988-ban, majd a nyugdíjazás előtti évben.¹²

A 4. táblázat azt mutatja, hogy a nyugdíjazás előtti évben szerzett, átlagos szolgálati idő mindkét nem esetében *lényegesen kevesebb* volt, mint 1988-ban, és általában évről évre csökkent. Érdekes, hogy a nyugdíjazás előtti évben a nők szolgálati ideje általában több mint a férfiaké, holott ez 1988-ban – és korábban mindig – fordítva volt. Ennek egyik oka lehet, hogy a nők ebben az időszakban még fiatalabban vonultak nyugdíjba, mint a férfiak, a másik pedig, hogy a női foglalkoztatottság viszonylag kevésbé csökkent (a női munkaerő olcsóbb). És ez még csak a jéghegy csúcsa, hiszen ezek a nyugdíjazási évjáratok még 1988 előtt, a „csoda” foglalkoztatási színvonala mellett szerezték 35-40 évnyi szolgálati idejük zömét. Az idő haladásával azonban az 1988 utáni, jóval alacsonyabb foglalkoztatási szinttel jellemzett évek egyre nagyobb súlyt fognak képviselni a keresőkorú pályaszakaszban, az átlagosan megszerzett szolgálati évek száma szükségképpen csökkenni fog.

¹² A nyugdíjazás éve már nem mérvadó, mert az akkor szerzett szolgálati idő a nyugdíjba vonulás éven belüli időpontjától függ.

4. táblázat

Egy naptári év alatt szerzett szolgálati idő 1988-ban és a nyugdíjazás előtti évben

Nyugdíjazás éve	Férfiak		Nők	
	1988	nyugdíjazás előtti év	1988	nyugdíjazás előtti év
1998	0,928	0,895	0,920	0,914
1999	0,948	0,888	0,930	0,897
2000	0,951	0,884	0,932	0,856
2001	0,940	0,795	0,890	0,834
2002	0,939	0,780	0,931	0,845

A jövő öregeinek a nyugdíját tehát nem az fenyegeti, hogy akkor majd nem lesz elég fiatal, aki „eltartsa” őket. Az fenyegeti, hogy ők maguk, *keresőkorukban, a jelenlegi és a várható foglalkoztatási szint mellett nem gyűjtenek elég nyugdíjjogosultságot és/vagy magánpénztári tőkét.* Ez talán jó hír azoknak, akik a nyugdíjrendszer majdani pénzügyi egyensúlyáért aggódnak – hiszen valójában nem is lesz olyan nagy az a nyugdíjteher, mint amekkorát a demográfiai adatok alapján előrevetítenek.¹³ De rossz hír a mai keresőkorúaknak, hiszen nemcsak az a kérdés, hogy miből élnek ma, hanem még inkább az, hogy miből fognak élni öregkorukban, amikor már keveset se és feketén se lesznek képesek dolgozni.

Mi lehet a megoldás?

Fordítsuk vissza a társadalombiztosítási nyugdíjrendszert a nyaklő nélküli, zavaros és igazságtalan újraelosztás felé? Ez már csak közgazdaságilag sem lenne racionális. Miért terhelje az egész idős generáció megélhetése az aktív korúak alig több, mint kereső felének a munkabérére? (Akkor lenne csak igazán drága a munkaerő!) Bizzuk a problémát a rászorultsági alapú szociális segélyezésre? Ez megalázó, megosztja a társadalmat, nem hatékony és rendkívül költséges (Szalai [2004–2005]).

Egyáltalán, ha bármilyen alapon megosztjuk az idős generációt olyanokra, akik saját járulékfizetésükkel elegendő nyugdíjjogosultságot szereztek, ezért mást nem kapnak, és olyanokra, akiknek a megélhetését más társadalmi forrásból biztosítják, akkor az előbbieket joggal tekinthetjük úgy, hogy részben vagy egészben hiába dolgoztak, hiába fizettek járulékot. Ez nem ösztönözné munkára és járulékfizetésre, így megint csak közgazdaságilag irracionális lenne.

Talán utópiának tűnik egy általánosan – munkajövedelemtől függetlenül – kötelező nyugdíjbiztosítás. Ugyan miből fizessen nyugdíjjárulékot vagy pénztári tagdíjat az, akinek nincsen saját jövedelme? A válasz: abból, amiből most is él, és ha emiatt többre van szükség, akkor fizessen többet az, aki a mostani megélhetéséről gondoskodik. A jól kereső házastárs esetében ez nem lehet probléma, a „segélyező” állam esetében annál inkább.¹⁴ Ezért ezt a megoldási lehetőséget aligha fogja valaki is komolyan fontolóra venni – bár így legalább ráébrednének a döntéshozók, hogy a foglalkoztatottság hiánya nemcsak a keresőkorúakat érinti, hogy a mai nem keresők is meg fognak egyszer öregedni.

¹³ Mellesleg nem tudjuk, hogy mekkora lesz ez a teher a következő évtizedekben. Nemcsak azért, mert ehhez a foglalkoztatottság előrejelzése kellene, hanem azért sem, mert még azt sem tudjuk, hogy *mostanáig* mennyi szolgálati időt szereztek és mennyit kerestek a mostani keresőkorúak, legalább a nyugdíjkorhatárhoz közeledő évjáratok. Az ehhez szükséges információs infrastruktúra ugyanis hiányzik – pedig létezhetne.

¹⁴ Ámbár a munkanélküli ellátás, a gyēs-gyed-gyet és néhány kisebb jelentőségű szociális ellátás után az állam most is fizet nyugdíjbiztosítási járulékot. Az elv tehát nem szentségtörő, a mértékek azonban ijesztőre nőhetnek.

Reálisabbnak tűnik az általános, bizonyos életkortól alanyi jogon járó, *egységes összegű alapnyugdíj*, amelyet nem bérjárulékból fedeznek, hanem általános adóból. Az ebben érvényesülő „szolidaritási” elem tehát nem a munkát drágítja, hanem az adórendszerben amúgy is megvalósítandó újraelosztás terhére működik.¹⁵ Talán le kellene porolnunk az 1991. évi országgyűlési határozatot? Mostanában a szakirodalom egy része is megint figyelmet szentel a nem járulékalapú (*non-contributory*) nyugdíj lehetőségének (például Schmähl [2000]).

Az alapnyugdíj megmenti az éhhaláltól azokat, akiknek nem volt elégséges munkajövedelmük, de nem teszi feleslegessé a járulékfizetéssel megalapozott, jövedelempótló *munkanyugdíjat* azoknak, akik sokat (legalábbis eleget) dolgoztak, tisztesen kerestek, és időskorban is szeretnék korábbi életszínvonalukat nagyjából fenntartani. A fogyasztói rövidlátásról (*myopia*) szóló elméletek és tapasztalatok mellett szólnak, hogy ez se csak önkéntes, hanem nagyobb részét kötelező legyen. A költséghatékonyság és a biztonság pedig amellet szól, hogy ezt ne bízzuk teljesen a kiszámíthatatlan pénzüpiacokon ügködő magánpénztárakra, hanem tartsuk fenn a társadalombiztosítási kereteket is.

Az alapnyugdíj és a társadalombiztosítási munkanyugdíj nem kíván feltétlenül két „pil-léért”, két szabályrendszert, két hivatalt. Megoldható egyben is, ha átfogalmazzuk a (12) összefüggésben leírt, csontig soványított nyugdíjformulát úgy, hogy a nyugdíj két komponensből álljon:

$$b_i = A + k_i w_i d_i, \quad (13)$$

ahol A az egységes összegű *alapnyugdíj*, k_i pedig az új feltételrendszernek megfelelő, aktuárius korrektséggel számított konstans. Az A tag nem azonos a jelenlegi nyugdíjminimummal, hanem bizonyos (esetleg a jelenlegi korhatárnál magasabb) életkortól kezdve mindenkinek jár, minimális szinten megélhetést biztosít, és forrása nem bérjárulékból, hanem adó. Így a második tag képviseli a *munkanyugdíjat*, hiánytalanul „elismeri” a korábbi járulékfizetést, egyének vagy csoportok esetében akár zérus is lehet, nincs szükség ilyen-olyan alsó, „szolidaritási” korlátokra, és a k_i konstansban foglalt, élmunkát terhelő járulékkulcs jóval alacsonyabb lehet a mainál.

Természetesen nem állítom, hogy a dolog a valóságban is ilyen egyszerű lenne. Ezer konkrét szempontot kellene figyelembe venni (bár azért meg kellene próbálni nem agyonkomplikálni, hanem átláthatóan tartani a nyugdíjformulát). Az pedig magától értetődik, hogy ilyen horderejű változást csak az adórendszerrel és a szociális ellátó rendszerrel összehangoltan, azokat is átalakítva lehetne végrehajtani. Azt sem állítom, hogy ez lenne az egyedül üdvözítő megoldás.

Végkövetkeztetésként csak annyit állítok, hogy ha a foglalkoztatás nagyjából a jelenlegi színvonalon marad vagy tovább csökken, akkor távlatilag nem lehet az időskori megélhetést kizárólag bérjárulékból finanszírozott, biztosítási jellegű munkanyugdíj-rendszerekre építeni. Az *időskori jövedelembiztonság egészét kell* – a teljes jövedelem újraelosztási rendszerbe ágyazottan – *újragondolni*. Ez szakmailag és politikailag egyaránt időigényes feladat – mielőbb hozzá kellene fogni.

¹⁵ Ámbár azt is kevesen tudják, hogy már most sem csak a járulékok fedezik a társadalombiztosítási nyugdíjakat. 2003-ban a Nyugdíjbiztosítási Alap nyugdíjkiadásainak több mint 16 százalékát a központi költségvetés hozzájárulásai fedezték (ONYF [2003]), ezek összege nagyjából a GDP másfél százalékával volt egyenlő. A költségvetést ugyanis törvény kötelezi arra, hogy a nyugdíjreform miatt kieső bevételeket megtérítse az Alapnak. (Úgy tűnik viszont, Brüsszelben sikerült elfogadtatni, hogy ez a nyugdíjreform által okozott állambáztartási teher ne számítson bele a maastrichti korlátba. Ügyes.) Persze ez a költségvetési kiadás most nem a „szolidaritást” támogatja, hanem az átirányított munkavállalói és a drasztikusan lecsökkentett munkáltatói járulékokból a magánszektorban keletkező jövedelmeket.

Hivatkozások

- AUGUSZTINOVICS MÁRIA–GÁL RÓBERT IVÁN–MATITS ÁGNES–MÁTÉ LEVENTE–SIMONOVITS ANDRÁS–STAHL JÁNOS [2002]: A magyar nyugdíjrendszer az 1998-as reform előtt és után. Közgazdasági Szemle, 6. sz.
- BUTLER, S.–GERMANIS, P. [1983]: Achieving a ‘Leninist’ Strategy. The Cato Journal, Vol. 3. No. 2. 547–256. o.
- DARÓCZI ETELKA [2004]: Az EU 25 népessége. KorFa Népesedési Hírlevél, a KSH Népeségstudományi Kutató Intézetének kiadványa, 1–2. sz.
- DUCATEL, K. D.–BURGELMAN, J. C. [1999]: Employment Map: Jobs, Skill and Working Life on the Road to 2010. Futures Report Series 13. European Commission Directorate-General, Joint Research Center, Institute for Prospective Technological Studies, Sevilla, Spanyolország.
- ESPING-ANDERSEN, G. [1996]: Welfare States without Work: the Impasse of Labour Shedding and Familialism in Continental European Social Policy. Megjelent: *Esping-Andersen, G.* (szerk.): *Welfare States in Transition*. Sage Publications, London–Thousand Oaks–New Delhi.
- GILL, I. S.–PACKARD, T.–YERMO, J. [2005]: Keeping the Promise of Social Security in Latin America. The International Bank for Reconstruction and Development. The World Bank, Washington, D.C.
- GREEN, A. E.–OWEN, D. [1995]: The labour market aspects of population change in the 1900s. Megjelent: *Hall, R.–White, P.* (szerk.): *Europe’s population. Towards the next century*, UCL Press, London.
- HABLICSEK LÁSZLÓ [1991]: Halandósági táblák és népességi jellemzők becslése az 1820-as évekre. Megjelent: *Dányi Dezső* (szerk.): *Demográfiai átmenet Magyarországon*. KSH Népeségstudományi Kutató Intézet, Történeti Demográfiai Füzetek, 9. sz.
- LIV. TÖRVÉNY [2004]: 2004. évi LIV. törvény a magánnyugdíjról és a magánnyugdíjpénztárakról szóló 1997. évi LXXXII. törvény módosításáról.
- MARTIN, H.-P.–SCHUMANN, H. [1998]: A globalizáció csapdája. Támadás a demokrácia és a jólét ellen. Perfekt Pénzügyi Szakoktató és Kiadó Rt., Budapest.
- MCEVEDY, C.–JONES, R. [1978]: Atlas of the World Population History. Facts on File. New York.
- MÜLLER, K. [2003]: Privatizing Old Age Security: Latin America and Eastern Europe Compared. Edward Elgar. Cheltenham–Northampton MA.
- NKI [2004]: Országos népesség-előreszámítás, 2001–2050. Előreszámítási adatbázis, KSH NKI, Budapest.
- OGY [1991]: Az Országgyűlés 60/1991.(X. 29.) OGY határozata a társadalombiztosítási rendszer megújításának koncepciójáról és a rövid távú feladatokról.
- OGY [2003a]: Az Országgyűlés 78/2003. (VI.24.) OGY határozata a nyugdíjasok helyzetének és életminőségének javításáról az uniós csatlakozás folyamatában.
- ONYF [2003b]: Országos Nyugdíjbiztosítási Főigazgatóság Statisztikai Évkönyve, Budapest.
- RIFKIN, J. [1995]: The End of Work. The Decline of the Global Labor Force and the Dawn of the Post-Market Era. Tarcher/Putnam, New York.
- SCHMÄHL, W. [2000] Contributions and Taxes for Financing Public Pension Expenditure: Looking for an Adequate Structure of Finance. Megjelent: *Hughes, G.–Stewart, J.* (szerk.): *Pensions in the European Union: Adapting to Economic and Social Change*. Kluwer Academic Publishers, Boston–Dordrecht–London.
- SZALAI JÚLIA [2004–2005]: A jóléti fogda. Esély, 12–1. sz.
- WORLD BANK [1994]: Averting the Old Age Crisis. Policies to Protect the Old and Promote Growth. Oxford University Press, Washington D.C.